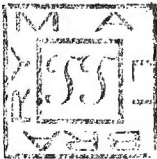

مثنوی

پس چہ باید کردے اقوام شرق

اقبال

۱۹۳۶ء

۸۹۱۳۵۱۰۰

۳۶

ن

۷۲۷

M.A. LIBRARY, A.M.U.

PE747

CHECKED-2004

5/95

۹۵

(R)

۴۶۹۲

RE-ACCESSIONED

اشاعتِ اوّل : ۲ ہزار

کاپی سرائٹ

لاہور کتابخانہ طلوع اسلام، ۱۹۳۶

CHECKED 1976-77

فہرست مضامین

نمبر شمار	مضمون	صفحہ
۱	بخوانندہ کتاب	۲
۲	تمہید	۵
۳	خطاب بہ مہر عالم کتاب	۹
۴	حکمت کلینی	۱۲
۵	حکمت فرعون	۱۶
۶	لا الہ الا اللہ	۱۹
۷	فقتہ	۲۳
۸	مردِ حشر	۳۲
۹	در اسرار شریعت	۳۶
۱۰	اشکے چند بر افتراق ہندیاں	۴۳
۱۱	سیاستِ حاضرہ	۴۶
۱۲	حرفے چند بالائتِ عربیہ	۵۱
۱۳	پس چہ باید کرد اے اقوامِ شرق	۵۶
۱۴	در حضورِ رسالت مآب	۶۴

بخوانند کتاب

سپاه تازه برانگیزم از ولایت عشق
 که در حرم خطر از بغاوت خرد است
 زمانه هیچ نداند حقیقت او را
 جنون قیامت که موزون بقامت خرد است
 بآن مقام رسیدم چو در برش کردم
 طواف بام و درین سعادت خرد است
 گمان مبر که خرد را حساب و میزان نیست
 نگاه بسنده مومن قیامت خرد است

بسم اللہ الرحمن الرحیم

تمہید

پیرِ رومی مرشدِ روشن ضمیر	کاہِ روانِ عشقِ مستی را امیر
منزلش بر ترازِ ماہِ آفتاب	خیمہ را از لاکِ شالِ سازِ وطناب
نورِ قرآنِ در میانِ سینہ اش	جامِ حمِ شرمندہ از آئینہ اش
از تئے آں نے نوازِ پاکِ زاد	بازِ شورے در نواؤِ من فتاد
گفت جاں با محرمِ اسرار شد	خاور از خوابِ گراں بیدار شد
جذبہ ہائے تازہ اورادِ او دہاند	بند ہائے کمنہ را بکشتادہ اند
جز تو اے دانائے اسرارِ فرنگ	کس نکونشت در نارِ فرنگ
باش مانندِ خلیل اللہ مست	ہر کمن بت خانہ را بایہ شکست

اُمّتِناں را زندگی جذبِ دروں	کم نظر این جذب را گوید جنوں
ہیچ قومے زیرِ چرخِ لاجورد	بے جنوں ذوفنوں کا رنے نکرد
مومن از عزم و توکلِ تاہلست	گر نداشت این جوہر کافر است
خیر را او با زنی داند ز شر	از نگاہش عالمے زیرِ وزیر
کو ہزار از ضربتِ او ریز ریز	در گریبانش ہزاراں رستخیز
تائے از میخانہ من غور و مہ	کہنگی را از تماشا بردہ
در چمنِ زی مثلِ بوستور و فاش	در میانِ رنگِ پاک از رنگِ باش
عصرِ تو از رَمزِ جاں آگاہ نیست	دینِ او جز حُبِّ غیرِ اللہ نیست
فلسفی این رمزِ کم فہمیدہ است	فکرِ او بر آب و گل پیچیدہ است
دیدہ از قندیلِ دل روشن نکرد	پس ندید الا کہ بود و سرخ و زرد

اے خوش آں مردے کہ دل باکس نہاد

بندِ غیر اللہ را از پاکشاد

سیرِ شیریں را نہ فہمدا و میش
جز بہ بشیراں کم بگو اسرارِ نبیش

با حریفِ سفلہ نتوان خوردے
گر چہ باشد پادشاہِ رومِ مرے

یوسفِ مارا اگر گر گے برد
بہ کہ مردے ناکسے او را خرد

اہلِ دنیا بے تخیل بے قیاس
بوریا با فانِ اطلس ناشناس

اعجمی مردے چہ خوش شعرے سرور
سوز و از تاثیر او جاں در وجود

”نالہ عاشقِ بگوشِ مردمِ دنیا

بانگِ مسلمانِ و دیارِ فرنگ است“

معنیِ دین و سیاست باز گوے
اہلِ حق را زینِ حکمت باز گوے

’غم خورد و روان غم افزایں مخور (روی) زانکه عاقل غم خورد و کودک شکر’
 * خرقه خود بار است بر دوش فقیر چوں صبا جز بوی گل سماں بگیر

قلزمی؟ بادشت و درپیم ستیز

شبنمی؟ خود را به گلبرگے بریز

سر سخی بر مرد حق پوشیده نیست روح مومن هیچ میدانی که حبسیت

قطره شبنم که از ذوق نمود عقده خود را بدست خود کشود

از خودی اندر ضمیر خود نشست رخت خویش از خلوت افلاک بست

رخ سوئے دریای بے پایان نکرد خوشتم را در صدف پنهان نکرد

اندر آغوش سحر یک دم تنید

تا بکام غنچه نورس چکید

خطاب بہ ہر عالم کتاب

اے امیرِ خاور اے مہرِ نیر	می کنی ہر ذرہ را روشن ضمیر
از تو این سوز و سرور اندر وجود	از تو ہر پوشیدہ را ذوق نمود
می رود روشن تر از دستِ کلیم	زود برقِ رزین تو در جوئے سیم
پرتو تو ماہ را مستاب داد	لعل را اندر دلِ سنگ آب داد
لالہ را سوزِ در دل از فیض تست	در درگِ او موجِ خوں از فیض تست
نرگس را صد پردہ را بر می درو	تا نصیب از شعاع تو برو
خوش بیا صبح مرا و آردم	ہر شجر را نخلِ سینا کردم

نرگس : مزید علیہ نرگس

توفروغ صبح ومن پایانِ روز	در خمیر من چراغ بر فروز
تیره خاکم را سراپا نور کن	در تجلی های خود ستور کن
سم تا بروز آرم شب افکار شرق	بر فروزم سینه احرار شرق
از نوائی سخته سازم خام را	گر دشمن دیگر دهم ایام را
فکر شرق آزاد گردد از فرنگ	از سرو من بگیر آب و رنگ
زندگی از گرمی ذکر است و بس	حریت از عفت فکر است و بس
چون شود اندیشه قوی خراب	ناسره گردد بدستش سیم ناب
میرد اندر سینه اش قلبِ سلیم	در نگاه او کج آید مستقیم
بر کراں از ضرب کائنات	چشم او اندر سکون بیند حیات

ناسره: کھوٹی

موج از دریاش کم گردد بلند
 گوهر او چو خرفنا ارجمند
 پس نخستین بایش تطهیر فر
 بعد از آن آسان شود تعمیر فر

تطهیر: پاک کرنا

حکمت کلیدی

پشت پا بر حکم سلطان می زند	تا نبوت حکم حق جاری کند
غیرت او بر نتابد حکم غیر	در نگاهش قصر سلطان گنبد
تازه غوغائے دهر ایام را	پخته سازد صحبتش هر خام را
تا نیفتد مرد حق در بند کس	درس او اندلس باقی هوس
در کف خاک از دم او جان پاک	از نم او آتش اندر شایخ تا ک
فطره الله را نگهبان است او	معنی جبریل و قرآن است او
از ضمیرش آینه آید برون	حکمتش بر تر ز عقل ذوفنون

پشت پا زدن : طعنه و دینا

حکمرانے بے نیاز از تخت و تاج بے کلاه و بے سپاہ و بے خراج
 از نگاہش فرو دین خیز و زوے دُردِ ہر خم تلخ تر گردد زوے
 اندر آہِ صبّ و گاہِ اوجیات تنازہ از صبح نمودش کائنات
 بحر و براز و زوٹ و فاش خراب در نگاہِ او پیام انقلاب
 درسِ الاخوف علیہم می دہد تا دلے در سینہ آدم نہد
 غم و تسلیم و رضا آموزدش در جہاں مثل چراغِ افروزدش
 من نمیدانم چہ افسوس می کند روح را در تن و گریوں می کند
 صحبت او ہر خرف را دُر کند حکمت او ہر تہی را پُر کند

لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ: تلمیح بآیہ قرآنی لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ

يَحْزَنُونَ یعنی مومن خوف و غم سے پاک ہیں۔

بندہ در ماندہ را گوید کہ خیز	ہر کہن معبود را کن ریز ریز
مرد حق! افسون این دیر کہن	از دو حرف دلی لا علی شکن
فقر خواہی از تہیستی منال	عافیت در حال نے در جاہ مال
صدق و اخلاص نیاز و سوز و درد	نے زد و سیم و قماش سرخ و زرد
بگندہ از کاؤں کے اے زندہ مرد	<u>طوف خود کن گردِ ایوانے مگرد</u>
از مقام خویش دور افتادہ	گر کسی کم کن کہ شاہیں زادہ
مرغک اندر شاخسار بوستان	بر مراد خویش بند و آشنایان
نو کہ داری فکر ت گرد وں مسیر	خویش را از مرغکے کمتر بگیر
دیگر این نہ آسمان تعمیر کن	بر مراد خود جہاں تعمیر کن
چوں فنا اندر رضائے حق شود	بندہ مومن قضاے حق شود

چار سوے بافضائے نیلگوں از خمیس پر پاک او آید برون
 در رضائے حق فنا شو چون سلف گوهر خود را برون آرا از صدف
 در ظلام این جهان سنگ و خشت چشم خود روشن کن از نورِ شربت
 تانہ گیری از جلالِ حق نصیب ہم نیابی از جمالِ حق نصیب
 ابتلائے عشقِ مستی قاہری است انتہائے عشقِ مستی ولبری است
 مرد مومن از کمالاتِ وجود او وجودِ غیب را دہر شے نمود

رگر بگیرد سوز و تاب از لاله

عجز بکام او نہ گردد تہر و مہ

حکمتِ فرعونی

حکمتِ اربابِ کین را ہم بدای	حکمتِ اربابِ دینِ کرم عیال
مکرو فن ^{Destruction} و تخریب جانِ تعمیر تن!	حکمتِ اربابِ کینِ مکروست فن
از مصیبتِ شوق دور افتاده	حکمتِ از بند دین آزاد
تا بکامِ خواجہ اندیشد غلام!	مکتبِ از تدبیر او گیرد نظام
بر مراد او کند تجدید ^{Renewal} دین	شیخِ ملت با حدیثِ دلنشین
کس حرفش نیست جز چوبِ کلیم	از دم او وحدتِ قوسِ دو نیم
کارِ او تخریبِ خود تعمیرِ غیر	واسطهٔ قوسِ کشتهٔ تدبیرِ غیر
از وجودِ خود نگرود با خبر!	می شود در علم و فن صاحبِ نظر

نقش حق را از نگین خود سترد	در ضمیرش آرزوهای زاد و مرد
بے نصیب آمد ز اولاد غیور	جہاں بہ تن چو مردہ در خاک گور
از حیا بیگانه پیران کهن	نوجوانان چوں زنان مشغول تن
در دل شان آرزوهای بے ثبات	مردہ ز ایند از بطون ^{اقتہات} اثبات
دختران او بزلقب خود اسیر	شوخی چشم و خود نما و خردہ گیر
ساختہ، پرداختہ، دل باختہ	ابرواں مثل دویغ آختہ
ساعدیمین شان عیش نظر	سینہ سہمی بموج اندرنگر
ملتی خاکستر او بے شرر	صبح او از شام او تاریک تر
ہر زمان اندر تلاش ساز و برگ	کار او فکر معاشش ^{ترس} مرگ

اقتہات: جمع ام، مادر

بطون: جمع بلن، پیٹ

منعمان او بخیل و عیش و مست	غافل از مغراند و اندر بند پست
قوتِ فرمان روا و معبود او	در زیانِ دین و ایمان سود او
از جہلِ امروز خود بیرونِ نجاست	روزگارش نقشِ یک فردا نہ لبست
از نیاگانِ دفترِ اندر بغل	الاماں از گفته ہائے بے عمل!
دین او عہد و فابستنِ بغیر	یعنی از خشتِ حرمِ تعمیرِ دیر

آہ تو مے دل ز حق پر داختم

مرد و مرگ خویش را نشناختم

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

(استان را لا جلال الا جمال)	نکته می گویم از مردان حال
لا والا فتح باب کائنات	لا والا احتساب کائنات
حرکت از لا زاید از الاسکون	هر دو تقدیر جهان کاف و نون
بند غیر الله را نتوان شکست	تانه رمز لا اله آید بدست
این خستین منزل مرود خداست	در جهان آغاز کار از حرف است
از گل خود خویش را باز آفرید	ملنه که سوز او یک دم تنید
تازه از هنگامه او کائنات	پیش غیر الله لا گفتن حیات
در خور این شعله هر خاشاک نیست	از جنوش هر گریبان چاک نیست

جذبہ او در دل یک زندہ مرد می کند صدرہ نشین را رہ نور
 بندہ را با خواجہ خواہی در ستیز؟ تخم لا در مشت خاک او بریز
 ہر کرا این سوز باشد در جگر ہوش از ہول قیامت بیشتر
 لا مقام ضرب ہائے پے پے این غور خداست نے آواز نے

ضرب او ہر بود را ساز و نبود

تا بروں آئی ز گرداب وجود

باتومی گویم ز ایام عسرب تا بدانی پختہ و خام عسرب
 ریز ریز از ضرب اولات منات در جہات آزاد از بند جہات
 ہر قبائے کمند چاک از دست او قیصر و کسری ہلاک از دست او

غور خدا: بجلی کی کوک

گاه دشت از برق و بارانش بدرد	گاه بحر از زویر طوفانش بدرد
عالمی در آتش او مثل خس	ایں همه ہنگامہ لا بود و بس
اندریں دیر کین سپیم تنید	تا ہمانے تازہ آمد پدید
بانگ حق از صبح خیز ہائے اوست	ہر چہ بہست از تخم ریز ہائے اوست
اینکہ شمع لاله روشن کردہ اند	از کنار جوئے او آوردہ اند

۷ لوح دل از نقش غیر اللہ شست

از کف خاکش و صد ہنگامہ شست

ہم چنان بینی کہ در دور فرنگ	بندگی با خواجگی آمد بچنگ
روس را قلب و جگر گردید خون	از ضمیرش حرف لا آمد بروں
آں نظام کہنہ را بر ہم زد اوست	تیز نیشے بر رگ عالم زد اوست

کرده ام اندر مقاماتش نگه	لا سلاطین، لا کلیسا، لا الہ
فکر او در تند باد و لا بماند	مرکب خود را سوئے الا نراند
آیدش روزی که از زور جنوں	خویش را زین تند باد آرد برون
در مقام لا نیاساید حیات	سوئے الا می خرامد کائنات
لا والا ساز و برگ اُمتاں	نفی بے اثبات مرگ اُمتاں
در محبت پختہ کے گرد خلیل	تتا نگہ دولا سوئے الا دلیل
اے کہ اندر حجرہ ہا سازی سخن	نعرۂ لا پیش نمرودے بزمن
ایں کہ می بینی نیرزد باد و جو	از جلال لا الہ آگاہ شو

ہم کہ اندر دستِ اشمشیرِ لا است

جملہ موجودات را فرمانرواست

دلیل : راہِ نا

فقر

چسیت فقرے بندگان آب و گل یک نگاہ راہ ہیں ایک زندہ دل
 فقر کا زخویش را سنجیدن است بر دو صرف لا الہ الا محمدین است
 فقر خیر گیر با نان شعیر بستہ فقر اک او سلطان مسیر
 فقر ذوق و شوق تسلیم رضا است ما ایںیم ایں متاع مصطفیٰ است
 فقر بر کر و بیان شجون زند بر نو ایںیں جہاں شجون زند
 بر مقام دیگر اندازد ترا از زجاج الماس می سازد ترا
 برگ و ساز او قرآن عظیم مرد درویشی نہ گنجد در گیم

نوائیں : جمع ناموس، مراد قدرت کی پوشیدہ قوتوں سے ہے۔

یک دم او گرمی صبر انجمن	گر چہ اندر بزم کم گوید سخن
پشہ را نمکین شہباز نے ہد	بے پراں را ذوق پرواز نے ہد
از شکوہ پوریا لرزد سریر	باسلاطین در فتد مرد فقیر
وار ہا ند خسلق را از جبر و قہر	از جنوں می افگند ہوئے بہر
کا ندر و شاہیں گریزد از حمام	می نگیرد جند باں صحرا مقام
پیش سلطان نعرۂ اولاد ملوک	قلب اورا قوت از جذب سلوک
شعلہ تر سدا ز خس و خاشاک او	آتش ماسوزناک از خاک او
تا درو باقیست یک درویش مرد	بر ہیبت ملتے اندر نبرد
سوز ما از شوق بے پرواے اوست	آبروئے ناز استغنائے اوست
تا ترا بخشد سلطان مہیں	خویشتر را اندرایں آئینہ بین

حکمت دیں دل نوازی پائے فقر

قوت دیں بے نیازی پائے فقر

مومنوں را گفت آن سلطان بن	مسجد من این ہمہ روئے زمین
الاماں از گردش نہ آسماں	مسجد مومن بدست دیگران
سخت کوشد بندہ پاکیزہ کیش	تا بگیرد مسجد مولائے خویش
اے کہ از ترک جہاں گوئی مگو	ترک این دیر کہن تسخیر او
را کیش بودن از دوارستن است	از مقام آب و گل جہنم است
صید مومن این جہان آب و گل	باز را گوئی کہ صید خود بہل؟

مسجد من این الخ: تبلیغ ہے حضور رسالت صلی اللہ علیہ وسلم کی ایک مشہور حدیث
کی طرف جس میں ارشاد ہے کہ تمام روئے زمین میری مسجد ہے۔

حل نہ رہا میں معنی مشکل مرا شاہیں از افلاک بگریزد چرا
 وائے آں شاہیں کہ شاہینی نکرد مرنگے از چنگِ اونا بد بدو
 در گناہے ماند زار و سرنگوں
 پر نہ زد اندر فضائے نیلگوں

فقر قرآن احتساب بہت ہوو نے ربا بستی و قصہ سروو
 فقر مومن چہیت تفسیرِ جہات بندہ از تاثیر او مولا صفات
 فقر کا فر غلوتِ دشت و راست فقر مومن لرزہ بحر و براست
 زندگی آں را سکون غار و کوہ زندگی ایں را زمرگ باشکوہ
 آں خدا را جستن از ترکِ بدن ایں خودی را بر فسانِ حق زدن
 آں خودی را کشتن و اسو فتن ایں خودی را چوں چرخِ افروختن

۱ گناہم : باز کے رستہ کی جگہ

فقر چوں عریاں شود زیر سپهر از نیب او بلرزد ماه و مهر
فقر عریاں گرمی بدر و حسین فقر عریاں بانگِ تلکبیر حسین

فقر را تا ذوقِ سریانی نماند

آں جلال اندر سلمانی نماند

وائے ماے وائے ایں دیگرین تیغِ لادِ رکفت نہ تو داری نہ من
دل ز غیر اللہ بہ پروانے جواں ایں جهان کہند در بازے جواں
تا کجا بے غیرتِ دین نیستن اے مسلمان مژدن است این نیستن
مرد حق باز آفریند خویش را جز بہ نور حق نہ بیند خویش را

بر عیارِ مصطفیٰ خود را زند

تا جانے دیگرے پیدا کند

آہ زان قومے کہ از پا برفتاد	میر و سلطان ادو درویشے نژاد
داستان او مپس از من کہ من	چوں بگویم آنچہ ناید در سخن
ور گلویم گریہ ہا گرو گره	ایں قیامت اندرونِ سینہ بہا
مسلم این کشور از خود نا امید	عمر باشد با خدا مردے ندید
لاجرم از قوتِ دینِ بظن است	کاروانِ خویش را خود ہزن است
از سہ قرن این امتِ خوارِ زبوں	زندہ بے سوز و سوہرا ندوں
پست فکرِ دول نہاد و کور ذوق	مکتب و ملائے او محروم شوق
ترشتی اندیشہ اورا خوار کرد	افتراق اورا ز خود بیزار کرد
تا نداند از مقام و منزلش	مرد ذوق انقلاب اندر شش

افتراق: پراگندگی

قرن: صدی

طبع او بے صحبتِ مردِ شبیر خستہ و افسردہ و حق ناپذیر
 بندہٴ رد کردہٴ مولا است او مفلس و تلاشِ بے پڑا است او
 نے بکف مالے کہ سلطانے برد نے بدل نورے کہ شیطانے برد
 شیخ او گرو فرنگی را مرید گرچہ گوید از مقامِ بایزید
 گفت میں را رونق از محوئی است زندگانی از خودی محرومی است

دولتِ اغیار را رحمتِ شمر د

رقصِ ہاگردِ کلیسا کرد و مرد

اے تھی از ذوقِ مشوقِ مسوز و درد می شناسی عصرِ ما با ماچہ کرد
 عصرِ ما مارا ز ما بیگانہ کرد از جمالِ مصطفیٰ بیگانہ کرد

گرو: انگریزی لفظ لارڈ کا مفہوم

سوزِ او تا از میانِ سینه رفت	جوہرِ آئینہ از آئینہ رفت
باطنِ این عصر را شناختی	داوِ اولِ خویش را در باختی
تا دماغ تو بیچاکش فتاد	آرزوئے زندہ در دل نرزد
احتسابِ خویش کن از خود مرو	یک دودم از غیرِ خود بیگانه شو
تا کجا این خوف و سواسِ ہراس	اندر این کشور مقامِ خود شناس
این چمن دارد بے شاخِ بلند	برنگوں شاخِ آشیانِ خود مند
نغمہ داری در گلوئے بے خبر	جنسِ خود شناس و بازارِ غاں پیر
خوشتن را تیزئی شمشیرِ وہ	باز خود را در کفِ تقدیرِ وہ
اندر و نِ تستِ سیلِ بے پناہ	پیشِ او کوہِ گراں مانند گاہ

داو اول الخ: یعنی تو نے اپنے آپ کو پہلے ہی داؤ میں ہار دیا۔

سیلِ راتمکین زنا آسودن است یک نفس آسودنش نابودن است

من نہ ملا، نے فقیرِ تکتہ ور نے مرا از فقر و درویشی خبر

درہ دین تیز بین و ست گام پختہ دمن خام و کارم ناتمام

تا دل پر اضطرابم داده اند یک گره از صد گره بکشاده اند

س از تب و تابم نصیبِ خود بگیر

بعد ازین ناید چو من مردِ فقیر

تمکین : وقار، شان و شوکت

مردِ حُر

مردِ حُر محکم زور و لا تخف	ما بیدار سر بچیب، او سر بکف
مردِ حُر از لالہ روشن ضمیر	می نہ گرد و بندہ سلطانِ میر
مردِ حُر چوں اشتراں با بے برد	مردِ حُر بارے برد خاربے خورد
پائے خود را آں چنان محکم نہند	نبض رہ از سوزِ او بر نمی ہند
جانِ او پایندہ تر گرد و ز موت	بانگِ تکبیرش برس از حرفِ صوت
ہر کہ سنگِ راہ را و اند ز جاج	گیر و آں درویش از سلطانِ خراج
گر می طبع تو از صہبائے اوست	جوئے تو پروردہ در یائے اوست

لا تخف: تبلیغ آیہ قرآنی کی طرف یعنی خوف نہ کر۔

پاوشاہاں در قباہائے حریر
 زرد و از سہم آن عرباں فقیر
 سردیں مارا خبر او را نظر
 او درون خانہ ما بیرون در
 ما کلیسا دوست اما مسجد فروش
 او دست مصطفیٰ پیمانہ نوش
 نے مغان را بندوئے ساغر بست
 ما تھی پیمانہ او مست الست
 چہرہ گل از نم او حسراست
 ز آتش ماد و او روشن تر است
 دارد اندر سینہ تکبیر اُمم
 در جبین او ست تقدیر اُمم
 قبلہ ما کہ کلیسا گاہ دیر
 او نخواہد رزق غیش از دست غیر
 ما ہمہ عبد فرنگ و عبدہ
 او نہ گنجد در بہان رنگ و بو
 صبح و شام ما بہ فکر ساز و برگ
 آخر ما چیست؟ تلخ ہائے مرگ
 در جان بے ثبات او را ثبات
 مرگ او را از مقامات حیات!

اہل دل از صحبت ماضی	گل ز فیض صحبتش دارائے دل
کار ما وابستہ تخمین وطن	او ہمہ کردار و کم گوید سخن
ما گدایان کو چہ کرد و فاقہ مست	فقر از اولی الس تیغیہ دست
ما پر کا ہے اسیر گرد باد	ضرش از کوہ گراں جوئے کشاد
محرم او شو ز ما بیگانہ شو	خانہ ویراں باش صاحب خانہ شو
شکوہ کم کن از سپہر گرد گرد	زندہ شو از صحبت آن زندہ مرد
صحبت از علم کتابی خوش تر است	صحبت مردان محرم گرامی تر است
مرد محرم دریائے شرف بے گراں	آب گیر از بحر وئے از ناوداں
سینہ این مرد می جوشد چو دیگ	پیش او کوہ گراں یک تودہ ریگ

ناوداں : پر نالہ

شرف : عمیق، گہرا

روز صلح آں برگ و ساز انجمن ہم چو بادِ فِرویں اندچمن
 روز کیں آں محرمِ تقدیرِ خویش گورِ خود می کند از شمشیرِ خویش
 اے سرتِ گردِ مگر یز از ما پو تیر دامن او گیر و بے تابا نہ گیر
 می نہ روید تخمِ دل از آب و گل بے نگاہی از خد و نلدانِ دل

اندر این عالم نیز زی باخسے

تانیسا ویزی بدامانِ کسے

در اسرار شریعت

نکستہ ہا از سپردم آنوقت خویش را در حرف او داسوختم
 مال را اگر بہر دین باشی محمول (روی) نغمہ مال صالِح گوید رسول
 گر نداری اندر این حکمت نظر تو غلام و خواجہ تو سیم و زر
 از تہی دستاں کشا و اشتاں از چنین منعم فاداشتاں
 جدت اندر پرستم او خوار است و بس کمنگی را او خریدار است و بس
 در نگاہش ناصواب آمد صواب ترسد از ہنگامہ ہائے انقلاب

نغمہ مال صالِح: حدیث نبوی، مطلب یہ ہے کہ اگر مال دولت
 دینی امور پر خرچ کرنے کے لئے جمع کیا جائے، تو وہ مال صالِح ہے۔

خواجہ نان بندہ مزدور خود آبروئے دشتِ مزدور برد

در حضورش بندہ می نالد چوئے بر لب او نالد ہائے پے بہ پے

نے بجائش بادہ نے در سبوت کاخ ہا تعمیر کرد و خود بکوست

اے خوش آں منعم کہ چوں دریش ریت

در چنین عصرے خدا اندیش ریت

تا ندانی نکتہ اکلِ حلال بر جاعت زینن گرد و وبال

آہ یورپ نہیں مقام آگاہ نیست چشم اوینظر بنور اللہ نیست

اوند انداز حلال از حرام حکمتش خام است و کارش ناتمام

ینظر بنور اللہ : تلخیص ہے حدیث نبوی کی طرف جس کا مطلب

یہ ہے کہ مومن اللہ کے نور سے دیکھتا ہے۔

اُسٹے برائے دیگر چرد دانہ این می کار و آں حال برد

از ضعیفان نال بر بودن حکمت است از تن شان حال بر بودن حکمت است

شیوہ تہذیب نو آدم دری است پرودہ آدم دری سوداگری است

این بزرگ این فکر چالاک یہود نور حق از سینہ آدم ربود

تاتہ و بالانہ گردد این نظام

دانش و تہذیب دین سوداے خام

آدمی اندر بہان خیر و شر کم شناسد نفع خود را از ضرر

کس نداند زشت و خوب کار چسیت جادہ ہموار و ناہموار چسیت

بنوک : بنک کی جج ، عربوں نے اس انگریزی لفظ کو

معرب کر لیا ہے ۔

روشن از نورش ظلام کائنات	شرع بر خیزد از اعماق حیات
تأقیامت پخته ماند این نظام	گر جہاں داند صرامش را احرام
با ننگا پی دیگرے اور را نگر	نیست این کار فقہیاں اے سپر
بیخ او اندر ضمیر مصطفیٰ است	حکمش از عدل است تسلیم و رضا
تو نمائی چوں شود او بے حجاب	از فراق است آرزو ہا سینہ تاب
وصل او کم جو رضائے او طلب	از جدائی گرچہ جاں آید بلب
نیست در احکام دین چیزے و گر	مصطفیٰ داد از رضائے او خبر
فقر و شاہی از مقاماتِ رضا است	تختِ حم پوشیدہ زیر پوریا است
روزِ میدان نیست روزِ قبلِ قتال	حکیم سلطان گیر و از حکمش مثال

اعماق : جمع عمق، گہرائی

تا تو انی گردن از حکمش پیچ تا نہ پیچ گردن از حکم تو پیچ

از شریعت احسن التقویم شو

وارث ایمان ابراہیم شو

پس طریقت چیست لے الاصفیٰ شرع را دیدن بہ اعماق حیات

فانش می خواهی اگر اسرار دین جز بہ اعماق ضمیمہ خود بین

گر نہ بینی، دین تو مجبوری است این چنین دین از خدا مجبوری است

بندہ تافق را نہ بیند آشکار بر نمی آید ز جبر و اختیار

تو یکے در فطرت خود غوطہ زن مرد حق شو بر ظن و تخمین متن

احسن التقویہ: تلخیص ہے آیہ قرآنی کی طرف، جس کا مطلب

یہ ہے کہ وجود انسانی کی ساخت نہایت احسن طریق پر ہوئی ہے۔

تا به بینی زشت و خوب کا حسیت	اندر این نه پرده اسرار حسیت
هر که از ستر نهی گیر و نصیب	هم به جبریل این گردد قریب
اے که می نازی به قرآن عظیم	تا کجا در حجبده می باشی مقیم
در جهان اسرار دین را فاش کن	نکته شرع میں را فاش کن
کس نگرود در جهان محتاج کس	نکته شرع میں این است پس
مکتب و ملا سخن با ساختند	مومنان این نکته را نشناختند
زنده قومی بود از تاویل مرد	آتش او در ضمیر او فسد
صوفیان با صفا را دیده ام	شیخ مکتب را نکو سنجیده ام
عصر من غیبی بر همه آفرید	آنکه در قرآن الغیب را ز خود ندید
هر یک دانا و مترازان خبر	در شریعت کم سواد و کم نظر

عقل و نقل افتادہ در بن ہوس منبرِ شاں منبرِ کاک است بس
 زین کلیمان نیست امید کشود استیں ہا بے بد بیضا چہ سو؟

کارِ اقوام و ملل ناید درست
 از عمل بنما کہ حق در دست تست

منبرِ کاک: کاک ایک قسم کی چھوٹی سی روٹی ہے۔ منبرِ کاک اس چوٹی
 میز کو کہتے ہیں جس پر نان یا روٹی رکھ کر بیچتا ہے۔

اشکے چند برافتراق ہندیاں

اے بہالہ! اے اٹک! اے سو وگنگ	نہیں تن تاکے چناں بے آب و رنگ
پیر مرداں از فراست بے نصیب	نوجواناں از محبت بے نصیب
شرق و غرب آزاد و مانچیر غیر	خشست ماسر مایہ تعمیر غیر
زندگانی بر مرا و دیگر اں	جاوداں مرگ است نے خواب گہاں
نیست ایں مرگے کہ آید آسماں	تخم اومی بالہ از اعماق جاں
صیداو نے مردہ شو خواہ نہ گور	نہ ہجوم دوستاں از نزد و دور
جامہ کس در غم او چاک نیست	دوزخ او آں سوئے افلاک نیست
در ہجوم روزِ شر اورا محو	ہست در امروز او فروائے او

مردہ شو: غسل دینے والا

ہر کہ این جادو نہ کشتن این چادر دُر
 پیشِ حق آں بندہ را برین چہ سو
 اُسے کز آرزو نیست نہ خورد
 نقشِ او را فطرت از گیتی ستود
 اعتبارِ تخت و تاج از ساحری است
 سخت چس سنگ این حاج از ساحری
 در گذشت از حکم این سحر میں
 کافی از کفر و دینداری ندیں
 ہندیاں با یک دگر آویختند
 تافنگی قومے از مغرب زمین
 ثالث آمد و ز نارع کفر و دین

کس نہ اند جلوه آب از سراب

انقلاب کے انقلاب کے انقلاب

اے ترا بہر لحظہ فکر آب و گل
 از حضورِ حق طلب یک زندہ دل
 آشنایش گر چہ در آب و گل است
 نہ فلک سرگشته میں یک دل است

تاناہ پنداری کہ از خاک است او	از بلندی ہائے افلاک است او
ایں جہاں اور احرم کوئے دوست	از قبائے لالہ گیر بوئے دوست
ہر نفس باروزگار اندر ستیز	سنگ رہ از ضربتِ او ریز ریز
آشنائے مبرودار است او	آتشِ خود را نگہدار است او
آبِ حوے و بحرِ باد و ببر	می دہد جوشِ زطوفانے خبر
زندہ و پایندہ بے نانِ تنور	میر دآں ساعت گہر دویے حضور
چوں چراغِ اندر شبستانِ بدن	روشن ازوے خلوت و ہم آنجن
ایں چنین دل خود نگراں است	جز بہ درویشی نمی آید بدست

۱۔ اے جوانِ دامنِ محکم بگیر

۲۔ در غلامی زادم آزاد میسر

سیاسیاتِ حاضرہ

می کنند بندِ غلامان سخت تر	حریت می خواند اورا بے بصر
گرمی ہست گامہٴ جمہور دید	پروہ بر روئے ملکیت کشید
سلطنت را جامع اقوام گفت	کار خود را پختہ کرد و خام گفت
در فضائش بال و پر نتوان کشود	با کلیدش هیچ در نتوان کشود
گفت با مرغِ قفس "اے درو بند	آشیاں در خانہٴ صبا و بند
ہر کہ ساز و آشیاں در دشت مرغ	اون باشد این از شاہین و چرخ
از فسونش مرغِ زیرک دانہ مست	نالہ ہا اندر گلوئے خود شکست
حریت خواہی بی پیکش میفت	تشنہ میرو بر نم تا کش میفت

الحذر از گرمی گفتار او الحذر از حرفِ پسِ سودا راو
چشمِ ہا از سرمہ اش بے نور تر بندہ مجبور از و مجبور تر
از شرابِ ساکنیش الحذر از قمارِ بدشیش الحذر
از خودی غافل نہ گرد و مردِ حُر حفظِ خود کن حُبِ فیونش مخور

پیشِ نذرِ عوناں بگو حرفِ کلیم

تا کہ نہ ضربِ تو دیر یارا دو نیم

داغِ مازِ رسوائیِ این کارواں در امیرِ او ندیدم نورِ جاں
تنِ پرستِ وجاہِ مستِ کم نگہ اندرونش بے نصیب از لالہ
درِ حرمِ زاد و کلیسا را مریدِ پرودہ ناموسِ ما را بر درید

پہلو دار: ایسی بات جن کے کئی معانی نکل سکتے ہوں۔ ساکنین: پیالہ

دامن اور اگر فتن اہلی است	سینہ او از دل روشن تھی است
اندریں رہ تکیہ بر خود کن کہ مرو	صید آہو با سگ کورے نہ کرو
آہ از قوے کہ چشم از خوشیست	دل بہ غیر اللہ داد از خود گست
تا خودی در سینہ ملت بمرد	کوہ کاہی کرد و باد او را بمرد
گر چہ دارد لا الہ اندر نساو	از بطون او سلمائے نزاو
آنکہ بخشید بے یقینیاں را یقین	آنکہ لرز و زانو سجود او زمین
آنکہ زیر تیغ گوید لا الہ	آنکہ از خوشی بروید لا الہ
آں سرور آں سوز مشتاقی نماند	در حرم صاحب دلے باقی نماند
اے مسلمان اندریں دیر کہن	تا کجا باشی بہ بند اہرمن
جہد با توفیق و لذت در طلب	کس نیابد بے نیاز نیم شب

ز بسین تن تا کے بہ بحر اندر چوں

سخت شو چوں کوہ از ضبطِ نفس

گر چہ دانا حالِ دل با کس نگفت
از تو در دروغِ خویش نتوانم نہفت

تا غلام و غلامی زادہ ام
ز آستانِ کعبہ دور افتادہ ام

چوں بنامِ مصطفیٰ خوانم درود
از خجالتِ آبِ می گرد و بود

عشق می گوید کہ "اے محکومِ غیر
سینہ تو از بتاں مانسہ دیر

تا نداری از محمد رنگ و بو

از درودِ خود میبالا نام او

از قیامِ بے حضورِ من پیرس
از سجودِ بے سرورِ من پیرس

جلوہ حقِ گرچہ باشد یک نفس
قسمتِ مردانِ آزاد است دلس

مرے آزادے چو آید در سجود در طوفانِ گرم رو چرخِ کمبود
 ماغلا ماں از جلاش بے خبر از جلالِ لازد و اش بے خبر
 از غلامے لذتِ ایماں مجو گر چہ باشد حافظِ قرآن مجو
 مومن است پیشینہ آذری است دین و عرفان سرِ پا کافری است
 در بدن داری اگر سوزِ حیات ہست معراجِ مسلمان در صلاوت
 ورنہ داری خونِ گرم اندہ بدن سجدہ تو نیست جز رسمِ کہن

سعیدِ آزاداں شکوہ ملک دیں

عیدِ محکوماں ہجومِ مومنین!

ہست معراجِ مسلمان الخ: تلخیص حدیث حضور رسالت مآب کی طرف، جس کا
 مطلب یہ ہے کہ نماز معراج ہے مرد مومن کے لئے۔

عرفے چند با اُمت عربیہ

اے دروشتِ تو باقی تا ابد	نعرۂ لا قیصر و کسی کی کہ زد؟
در جهانِ نزد و دور و دیر و زود	اولیں خوانندۂ قرآن کہ بود؟
زمرِ الا اللہ کرا آمنت؟	ایں چراغِ اوّل کجا افروختند؟
علم و حکمتِ ریزہ از خوانِ کسیت؟	آئیہ فاصبحتم اندر شانِ کسیت؟
از دمِ سیراب آن امّی لقب	لالہ رُست از ریگِ صحرائے عرب

لا قیصر و کسی کی: تبلیغ ہے مشہور حدیث کی طرف ہلاک
 قیصر فلا قیصر بعد ۵ الخ
 فاصبحتم: تبلیغ ہے آیہ قرآنی کی طرف فاصبحتم
 بنعمتہ اخوانا -

سُورَتِ پُروردہ آشوشِ اوست	یعنی امروزِ اعم از دوشِ اوست
او دے در سپیکر آدم نہاد	او نقاب از طلعتِ آدم کشاد
ہر خراوندِ کهن را او شکست	ہر کهن شاخ از نغمِ او غنچہ بست
گرمی ہنگامہ بدر و حسین	حیدر و صدیق و فاروق و حسین
سقوطِ بانگِ صلواتِ اندر نہرو	قراءتِ الصَّفَّتِ اندر نہرو
تبعِ ایوبی نگاہِ بایزید	گنجہائے ہر دو عالم را کلید
عقلِ دلِ راستی از یک جامِ مے	اختلاطِ ذکر و فکرِ روم و رے

الصَّفَّت: سورۃ قرآن کا نام ہے۔

ایوبی: سلطان صلاح الدین ایوبی رحمۃ اللہ علیہ

بایزید: حضرت بایزید بسطامی مشاہیر اولیائے امت سے ہیں۔

روم و رے: یعنی حضرت جلال الدین رومی اور امام فخر الدین رازی۔

علم و حکمت بشرع و دین، نظم امور اندرون سینہ دل با ناصبور
 حسن عالم سوز الحمر و تاج آنکہ از قدوسیاں گیر و خراج
 این سہدیک لحظہ از اوقات است یک تجلی از تجلیات است
 ظاہرش این جلوہ ہائے ولفروز باطنش از عارفان پنهان ہنوز

محمد بے حد مر رسول پاک را

آنکہ ایمان داد مشیت خاک را، (خواجہ عطار بتغییر لفظی)
 حق ترا بڑاں تراز شمشیر کرد سارباں را را کپ تقیر کرد
 بانگ تکبیر و صلوات محراب ضرب اندراں غوغا کشاد شرق و غرب
 اے خوش آں مجذوبی و دل بردگی آہ زین دل گیرئی افسردگی
 کار خود را امتثال بروند پیش تو ندانی قیمت صحرائے خویش

اُمّتے بودی اُمم گم دیدم	بزم خود را خود زہم پاشیدم
ہر کہ از بند خودی واست، مُرد	ہر کہ با بیگانگان پیوست، مُرد
آنچہ تو با خویش کردی کس نکرد	روح پاکِ مصطفیٰ آمد بدرد!
اے زافسونِ فرنگی بے خبر	فتنہ یادِ آستین او نگہ
از فریب او اگر خواہی اماں	اشترانش را ز حوضِ خود براں
حکمتش ہر قوم را بے چارہ کرد	وحدتِ اعرابیاں صد پارہ کرد
تا عرب در حلقہ داشت فتاد	آسمان یک دم اماں اور انداد
عصر خود را بنگر اے صاحبِ نظر	در بدن باز آفسیں روحِ عمر
قوت از جمعیتِ دینِ مبیں	دینِ ہمہ عزم است اخلاصِ یقین
تا خمیرش را زوانِ فطرت است	مردِ صحرا پاسبانِ فطرت است

از ہم پاشیدن : پراگندہ کرنا۔

ساده و طبعش عیار زشت و خوب	از طلوعش صد هزار انجم غروب
بگذر از دشت و در و کوه و دمن	خیمه را اندر وجود خویش نن
طبع از باد بسیاران کرده تیز	ناقه را سروده بمیدان ستیز
عصر حاضر زاده ایام تست	مستی او از مع کلانم تست
شارح اسرار او تو بوده	اولین معمار او تو بوده
تا به فرزندی گرفت او را فرنگ	شاهدی گردید بے نام و فرنگ
گر چه شیرین است نوشین است او	کج خرام شوخ و بے دین است او

مرد صحرا! پخته تر کن خام را

بر عیار خود بزن ایام را

پس چه باید کرد اے اقوام شرق

زندگی ہنگامہ برچید از فرنگ	آدمیت زارنا لید از فرنگ
باز روشن می شود ایام شرق	پس چه باید کرد اے اقوام شرق؟
شب گذشت آفتاب آمد پدید	درمیش انقلاب آمد پدید
زیر گردوں رسم لادینی نہاد	یورپ از شمشیر خود بسمل فتاد
ہر زماں اندر کمین برہ	گر گے اندر پوستین برہ
آدمیت را غم نہاں از دست	مشکلات حضرت انسال از دست

وز گاہش آدمی آب و گل است

کاروان زندگی بے منزل است

رسم لادینی: یعنی نظام امور ریاست میں دین سے بے تعلق ہو جانا۔

ہر چہ می بینی ز انوار حق است	حکمتِ اشیا ز اسرار حق است
ہر کہ آیاتِ خدا بیند حق است	اصلِ این حکمتِ حکیم انظر است
بندهٔ مومن از وسوسہ روز تر	ہم بہ حالِ دیگران دل سوز تر
علم چون روشن کند آب و گلش	از خدا تر سندانہ تر گردد دلش
علمِ اشیا خاکِ ما را کیمیا است	آہ! در افرونگ تاثیرش جداست
غفل و فکرش بے عیار خوب و بشت	چشمِ او بے نم، دل او سنگ و خشت
علم از ور سو است اندر شہر و بشت	جبرئیل از صحبتش ابلیس گشت
دانشِ افرونگیان تیغے بدوش	در ہلاکِ نوعِ انسان سخت کوش

حکم انظر: تلخیص ہے آیہ قرآنی کی طرف فَا انظرْ اِلٰی الْاٰیٰتِ کَیْفَ
خُلِقَتْ یعنی نظامِ فطرت کا بغور مطالعہ کرو۔

با خصال اندر جهان خیر و شر	در ساز دستی علم و هنر
آه از افرونگ و از آئین او	آه از اندیشه لادین او
علم حق را ساحری آموختند	ساحری نے کافی آموختند
ہر طرف صد فتنہ می آرد فیر	تیغ را از خنجر رهن بگیر
اسکے کہ جاں را بازی دانی ز تن	سحر این تہذیب لادینے شکن
روح شرق اندر تنش باید و مید	تا بگرد و قفسل معنی را کلید

عقل اندر حکم دل بزدانی است

چون زول آنداشد شیطانی است

زندگانی ہر زمان در کش مکش	عبرت آموز است احوال حبش
شرع پورپ بے نزاع قیل و قال	برہ را کرد است برگراں حلال

تفسیر آوردن : هجوم کرنا -

نقش نواند در جہاں باید نہاد از کفن و زوال چہ امید کشاد

در جہنم چہ نیست غیر از مکر و فن صید تو این بیش و آن نخچیرین

نکتہ ہا کو می نہ گنجد در سخن

یک جہاں آشوب یک گیتی فتن

اے اسیر رنگ پاک از رنگ شو مومن خود کافر از رنگ شو

رشتہ سود و زیاں در دست نیست آبروئے خاواراں در دست نیست

ایں کہن اقوام را شیرازہ بند رایت صدق و صفا را کن بلند

اہل حق را زندگی از قوت است قوت ہر ملت از جمعیت است

راے بے قوت ہمہ مکر و فسون

قوت بے راے ہل است و جنوں

سوز ساز و در و داغ از آسیاست	هم شراب هم ایام از آسیاست
عشق را مادر می آموختیم	شیوه آدم گری آموختیم
هم هنر هم دین ز خاک خاور است	ریشک گردن خاک پاک خاور است
و نمودیم آنچه بود اندر حجاب	آفتاب از ما و از آفتاب
هر صدف را گوهر از نیسان باست	شوکت هر حرب از طوفان باست
روح خود در سوز بلبل دیده ایم	خون آدم در رگ گل دیده ایم
فکر ما جو بایء اسرار وجود	ز نخستین زخمه بر تار وجود
داشتیم اندر میان سینه داغ	بر سر راهی نهادیم این چراغ
اے امین دولت تهنید دین	آں دید بیضا بر آرزو استین
خیز و از کار اُمم بکش گره	نشء افرونگ را از سربنه

نقشے از جمعیت خاور فگن

واستال خود را ز دست اهرمن

دانی از افنگ و از کار فنگ	تا کجا در قید ز تار فنگ
زخم از نوشترا ز و سوزن از و	ما و جوئے خون و امید رفو
خود بدانی بادشاهی قاهری است	قاهری در عصر ماسوداگری است
تختہ دکان شریک تخت قباچ	از تجارت نفع و از شاہی خراج
آں جہاں بانے کہ ہم سو اگست	بر ز بانش خیر و اندر دل شراست
گر تو میدانی حسابش را درست	از صریش نرم تر کر پاس تست
بے نیب از از کار گاہ او گذر	در زمستان پوستین او محضر
کشتن بے حرب ضرب آیین است	مرگہا در گردش ماشین است

بوریا بے خود به قالینش مده	بیدق خود رایہ فرزندش مده
گوهرش تف داره و دلش لگ است	مشک این سوداگر از ناف لگ است
رهزن چشم تو خواب محاش	رهزن تورنگ و آب محاش
صدگره افکنده و کار خویش	از قماش او مکن و نثار خویش
بهوشندے از خم اوئے نخورد	هر که خورد و اندر ہمیں میخانه مرد
وقت سودا خند خند و کم فروش	ماچو طفلانیم و او شکر فروش
محرم از قلب و نگاه مشتری است	یار این سحر است یا سوداگری است
تاجران رنگ و بوبروند سود	ما خسریداران همه کور و کمبود
آنچه از خاک تو رست ای مرد خور	آں فروش و آں پویش و آں بخور

بیدق، فرزن: پیاده، وزیر (اصطلاحات شطرنج) تف دار: عیب دار

آن نکو بینان که خوراد دیده اند خود گیم خویش را با فیده اند
 اے زکارِ عصر حاضر بے خبر چرب دستہائے یورپ را نگہ
 قالی از ابریشم تو ساختند باز او را پیش تو انداختند
 چشم تو از ظاہرِش افسوں خورد رنگ و آب او ترا از جا برد

و اے آن دریا کہ جوش کم تپید

گو ہر خود را ز غواصان خرید

در حضور رسالت مآب

شب سه پریل ۱۹۳۶ء کہ در دارالافتال بھوپال ہوم سید احمد خاں رحمۃ اللہ علیہ
در خواب دیدم فرمودند کہ از علالتِ خویش در حضور رسالت مآب عرض کن

اے تو مایہ پیارگان را ساز و برگ	وارہاں میں قوم را از ترسِ مرگ
سختیِ لات و منات کہنہ را	تازہ کردی کائنات کہنہ را
در جہان ذکر و فکر انس و جان	تو صلواتِ صبح ہو بانگِ اذان
لذتِ سوز و سرور از لالہاں	در شبِ اندیشہ نور از لالہاں
نہ خدا ہا سختیم از گا و خر	نہ حضور کا ہنناں انگندہ سر
نہ سجودے پیشِ معجونِ پیر	نہ طوافِ کوشکِ سلطانِ میر
میں ہمہ از لطفِ بے پایاں تست	فکرِ ما پرورۂ احسانِ تست

ذکر تو سرمایہ ذوق و سرور	قوم را دار و فہم تر اندر غیور
اے مہم نام و منزل ہر راہرو	جذب تو اندر دل ہر راہرو
ساز ما بے صوت گردید آسچنان	زخمہ برگ ہائے او آید گراں
و عجم گردیدیم وہم در عرب	مصطفیٰ انایاب ارزاں بولہب
ابن مسلمان زاوہ روشن و ماغ	ظلمت آباد ضمیرش بے چراغ
در جوانی نرم و نازک چوں حریر	آرزو در سینہ او زود میر
ابن غلام ابن غلام ابن غلام	حریت اندیشہ اور احرام
مکتب ازو سے جذبہ دین درلود	از وجودش ابن قدر دائم کہ بود
ابن زخود بیگانہ ابن مست فرنگ	نان جومی خواہد از دست فرنگ
نان خرید این فاقہ کش با جان پاک	داد ما را نالہ ہائے سوزناک

وانہ جیسے مانندِ مرغانِ سراسر است	از فضائے نیگولِ نا آشناست
شیخِ مکتبِ کم سواد و کم نظر	از مقامِ اونداد اور اخیر
آتشِ فتنہ نگیاں بگداختش	یعنی اس دوزخ و گرگولِ ساختش
مومن و از مرزِ مرگ آگاہ نیست	در دلش لا غالب الا اللہ نیست
تاول اور در میانِ سینہ مرد	می بیند شد مگر از خوابِ خورد
بہر یک نانِ شترِ لا و نعم	منتِ صد کس برائے یک شکم
از فرنگی می خرد لات و منات	مومن و اندیشہ او سو منات
قہرِ باذنی گوئے اور از زندہ کن	در دلش اللہ ھو را زندہ کن

لا غالب الا اللہ: یعنی اللہ کے سوا کوئی غالب نہیں۔
 قہرِ باذنی: یعنی اٹھ میرے حکم سے۔

ماہمہ افسونی تہذیب عرب کشتہ افرنکیاں بے حرب و ضرب
 توازاں توئے کہ جام اشکست واما یک بندہ اللہ مست
 ہما مسلمان بازیند خویش را
 از چہا نے برگزیند خویش را

شہسوارا ایک نفس در کش عنان حرف من آساں نیاید بربان
 آرزو آید کہ ناید تا بہ لب ؟ می نہ گرد و شوق محکوم ادب
 آں بگوید لب کشاے دروند ایں بگوید چشم بکش لب بہ بند
 گرد و تو گرد و حیرم کائنات از تو خواہم یک نگاہ التفات
 ذکر و فکر و علم و عرفانم توئی کشتی و دریا و طوفانم توئی
 آہوئے زار و زبون و ناتواں کس بہ فتر اکم نہ بست اندہاں

اے پناہ من جیلم کوئے تو

من بامیدے میدم سوئے تو

آں نوا در سینہ پروردن کجا وز دے صد غنچه واکردن کجا

نغمہ من در گلوئے من شکست شعلہ از سینہ امیر من نجست

دلفس سوزِ بگر باقی نہ ماند لطف قرآنِ سحر باقی نہ ماند

نالہ کومی نہ بخشد در ضمیر تا کجا در سینہ ام ماند اسیر

یک فضا ئے بے کراں می بایش

وسعت نہ آسماں می بایش

آہ زل در دے کہ در جان تن است گوشہ چشم تو داروئے من است

در فسا زو باد و ایا جان زار تلخ و بویش بر مشام نگوار

کارا میں بیمار نہ توں برد پیش
 من چو طفلان نالم از دافئے خویش
 تلخی اور افسوسم از شکر
 خندہ یاد لب بدوزد چارہ گر
 چوں بصیری از تومی خواہم کشود
 تا میں باز آید آں روزے کہ بود
 ہر تو بر عاصیاں افزوں تر است
 در خط بخشی چو ہر مادر است
 با پرستان شب دارم ستیز
 باز روغن در سپر رخ من بریز
 اے وجود تو جہاں را نو بہار
 پر تو خود را در یخ از من مدار
 خود بدانی قدر تن از جاں بود (رومی) قدر جاں از پر تو جانان بود
 تا ز غیر اللہ نہ دارم هیچ امید
 یا مراں شمشیر گرداں با کلید

بصیریؒ مشہور عربی قصیدہ بردہ کا مصنف، یہ قصیدہ حضور رسالتؐ کی
 نصت میں ہے۔ روایت ہے کہ بصیریؒ کا قصیدہ بارگاہ نبویؐ میں مقبول
 ہوا اور مصنف کو فلاح کی بیماری سے نجات ملی۔

فکرِ من در فہم دین چالاک چست
 تنخم کردارے ز خاکِ من نہ رست
 تیشہ ام را تیز تر گرداں کہ من
 مخنتے دارم فنوں از کوہ کن
 مومنم از خویش تن کا فر نیم
 بر فسانم زن کہ بدگوہر نیم

گر چہ کشتِ عمر من بے حال است
 چیز کے دارم کہ نامِ او دل است
 دانش پوشیدہ از چشمِ جہاں
 کز ستم شہید تو دار و نشان!
 بندہ را کو نخواہد ساز و برگ
 زندگانی بے حضورِ خواجہ مرگ!
 اے کہ دادی کردارِ سوزِ عرب
 بندہ خود را حضورِ خود طلب
 بندہ چوں لالہ داغے در جگر
 دوستانش از غم او بے خبر
 بندہ اندر جہاں نالاں چوں نے
 تفتہ جہاں از نعمہ ہائے پے بہ پے

وربیا باں مثل چوپ نیم سوز کارواں بگدشت من سوزم ہنوز
اندرین دشت درے پہناوے بوکہ آید کاروانے دیگرے

جاں زہجوری بہ الدرد بدن

نالہ من وائے من الے وائے من!

R

CALL No. { ۸۹۱۶۵۱۵۵ } ACC. NO. ۷۷۷

AUTHOR { ۳۶ } { ۲۰ }

TITLE { ۳۶ } { ۲۰ }

۸۹۱۶۵۱۵۵

Checked 1991

پس چ باید کرد

Date	No.	Date	No.
17.2.91	10		

For binding
L.No. 6/95

MAULANA AZAD LIBRARY

ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

PERSIAN SECTION

RULES :-

1. The book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of **Rs. 1-00** per volume per day shall be charged for text-book and **10 Paise** per volume per day for general books kept over-due.

